

SZÁNTÓ RICHÁRD

A BAJOR GEOGRÁFUS ÉS A KORAI MAGYAR TÖRTÉNELEM

Bajor Geográfus néven vált a történetírásban ismerté a *Descriptio civitatum et regionem ad septemtrionalem plagam Danubii* című forrás (továbbiakban: *Descriptio*), amely a 9. századi Közép-Kelet-Európa népeinek, törzseinek felsorolását tartalmazza. A forrás számos nép és törzs kapcsán közöl néhány adatot, és úgy kapcsolódik a korai magyar történehez, hogy tartalmazza az *Ungare* nevet, de sajnos csak ennyit. A magyarokra utaló népnév egyetlen előfordulása csekély adatnak tekinthető, de a forrás jellegéből adódóan a benne rejlő információk megfelelő metodika segítségével felszínre hozhatók. Az alábbiakban a *Descriptio* elemzése következik, a vizsgálat elsősorban a kelet-európai régió déli részére, a steppe térségére irányul.

A *Descriptio* latinul és magyar fordításban is megjelent a kézirat leírásával, forrástanulmánnyal és a kapcsolódó szakirodalom ismertetésével újabban Veszprémy László kiadásában.¹ A *Descriptio* kéziratát őrző Bayerische Staatsbibliothek honlapján tette közzé a kézirat képét, amely ezen a módon is tanulmányozhatóvá vált.²

A forrás keletkezésének idejéről és a benne olvasható információk koráról eltérőek a vélemények, a kutatók többsége a 9. század középső harmadára dátumozza. A *Descriptio* keletkezésének egyik lehetséges oka a Frank Birodalom 843. évi felosztása. Mivel a *Descriptio* tartalmilag két elkülöníthető részből áll, ez lehetőséget adott arra a felvetésre, hogy a két részben olvasható információk különböző időpontokból származhatnak. A forrás leírásának ideje nagy valószínűséggel a 850–860-as évekre tehető, a lejegyzés felső határa minden bizonnyal 862.³ Ám ettől eltérő keletkezési dátum is felmerült, például a 844–870 közötti évek.⁴ Újabban pedig Krzysztof Tomasz Witczak vetette fel, hogy a forrás bizonyos információi 839-ből származnak, és az *Annales Bertiniani* által feljegyzett követjárás alkalmával a bizánci és rusz

---

¹ VESZPRÉMY L.: „Nyugati források a 9. századi Pannoniáról”. in *A honfoglaláskor írott forrásai* (A honfoglalásról sok szemmel 2.) Szerk. KOVÁCS L.–VESZPRÉMY L. Budapest 1996, 153–162.

² URL: http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00018763/image_321 (2017. 04. 27.)

³ VESZPRÉMY, *i.m.* 155–156.

⁴ POLGÁR SZ.: „A »Bajor Geográfus« néhány Kelet-Európára vonatkozó ország és népnévéről”. *Studia Archeologica* 9 (2003), 243–258, a vonatkozó rész 243.

követek informálták a frank udvart a kelet-európai politikai viszonyokról.⁵ A forrás keletkezési idejéről az egyes véleményekben eltérő évszámok jelennek meg, de ezek döntő többsége a 9. század közepső harmadát jelöli ki.

A *Descriptio* 58 nép vagy törzs nevét sorolta fel, amelyek közül 13 közvetlenül a Frank Királyság keleti határai mentén sorakozott az összeírás sorrendje szerint északról dél felé, a Balti-tengertől a Duna alsó szakaszáig, hozzávetőlegesen a Száva és Morava folyók torkolatvidékéig. Ezek a népek, törzsek és területeik viszonylag jól azonosíthatók. A leírás következő szakasza 45 nevet tartalmaz, amelyek az előbbi népek hatalmi területétől keletre helyezkedtek el, és közülük csak kevés nép és területének azonosítása kétségtelen, a többi kérdéses. A kutatás eddigi irányát döntően német és szláv népek történései és nyelvészei határozták meg, ők fordítottak jelentősebb figyelmet a *Descriptio*ra, ami teljesen érthető, hiszen a keleti frank határok mentén és Kelet-Európában élő többnyire szláv népek szerepelnek a forrásban. A *Descriptio* eddigi kutatásában több irány is kirajzolódott: (1.) a forrásban olvasható nép és törzsnevek azonosítása, (2.) területeik meghatározása, (3.) a forrás fogalmainak tisztázása, (4.) a forrásban olvasható népnevek sorrendjét meghatározó rendszer felismerése. A forrás német vonatkozásait utóbb Gerhard Billig is összegezte egy tanulmányban. A hazai történészek közül újabban Polgár Szabolcs adott részletes szakirodalmi összegzést. A közelmúltban pedig Krzysztof Tomasz Witczak tett kísérletet a *Descriptio* több népnevének nyelvészeti, és történeti értelmezésére, azonosítására.⁶

A *Descriptio* politikai földrajzi jellegű mű, adatait Joachim Herrman vitte térképre. Herrman, a forrásban olvasható közép- és kelet-európai népnevek sorrendjét meghatározó rendszert keresve, arra a felismerésre jutott, hogy az egyes népnevek a kelet-európai kereskedelmi útvonalak állomásait követik, illetve a kereskedelmi utak mentén elhelyezkedő törzsek és népek nevei kerültek a forrásba egymás utáni sorrendben. Tehát a *Descriptio*ban olvasható népnevek sorrendje a kereskedelmi utak állomásait jelöli.⁷ Polgár több ponton is módosította és pontosította Herrman térképét. Ezen kívül Polgár kutatásának lényeges új eredménye, hogy a *Descriptio* alapján meghatározta az *Vngare* nevű népesség területét, amelyet térképén a Dnyeper völgyébe és attól nyugatra helyezett el. Így egy független forrás révén tudta beazonosítani a 9. század második felében a magyar népesség területét, amelyet az eddigi

⁵ WITCZAK, K. T.: „Poselstwo ruskie w państwie niemieckim w roku 839: Kulisy śledztwa w świetle danych Geografa Bawarskiego”. *Slavia Orientalis* 62/10 (2013), 25–43, a vonatkozó rész 26–27.

⁶ VESZPRÉMY, *i. m.* 153–162; POLGÁR, *i. m.* 243–258; WITCZAK, *i. m.* 25–43; BILLIG, G.: „Zur Rekonstruktion der ältesten slawischen Burgbezirke im obersächsisch-meißnischen Raum auf der Grundlage des Bayerischen Geographen”. *Neues Archiv für sächsische Geschichte* 66 (1995), 27–67.

⁷ HERRMAN, J.: „Ruzzi. Forsderen Liudi. Fresiti. K voprosu ob istoričeskih i etnografičeski osnovah »Bavarskogo Geografa«”. in *Drevnosti slavàn i Rusi*. Otv. red. TIMOŠUK, B. A. Moskva 1988, 162–169.

kutatás Etelköz néven említett, és más források alapján szintén a Dnyepertől nyugatra lokalizált.⁸

Felmerül a kérdés, hogy a *Descriptio* tartalmaz-e további érdemi adatokat a korai magyar történelemre vonatkozóan. Megfelelő kutatási módszerek alkalmazásával remélhető pozitív válasz. Tekintettel a *Descriptio* politikai földrajzi tartalmára, azonosíthatatlan népnevei dacára is érdemes a benne rejlő földrajzi tényeket megvizsgálni, és adatait térképen ábrázolni. A forrás írója igyekezett a frank határoktól keletre lakó népek hatalmi viszonyairól is adatokat gyűjteni. Erről tanúskodik az, hogy az egyes népek kapcsán gyakran szerepel hatalmi központjaik (*civitas*) száma. Sajnos bizonytalan, hogy ez várakat vagy nemzetségi központokat jelöl, de összehasonlításuk mindenképpen érdekes eredményre vezet. A mű írója mai fogalmaink szerint leginkább a geopolitikai viszonyok feltérképezésére törekedett, a műben nem mutatkozik gazdasági, kereskedelmi érdeklődés. Természetesen nem vitatható az utakat járó kereskedők, követek és térítőpapok információinak jelentősége a mű adatainak keletkezésében, hiszen a hatalmi központokat is gyakran kötötték össze kereskedelmi utak. Ám a *Descriptio* aligha tekinthető útleírásnak, legfeljebb bizonyos elemei tükröznek útvonalakat. Erre való tekintettel a mű elemzése során alkalmazott módszerek között említendő a (1.) történeti földrajzi és az (2.) összehasonlító módszer, vagyis a *Descriptio* adatainak más korabeli forrásokkal való összevetése.

Első lépésként (1.) a *Descriptio* földrajzi szempontú vizsgálatával célszerű foglalkozni, másodikként (2.) következik a forrás összehasonlítása más forrásokkal, a harmadik (3.) lépés a Dnyepertől nyugatra található népek helyzetének és adatainak összehasonlítása. Végezetül az eredmények összegzése zárja a sort.

I. A *Descriptio* földrajzi elemzése

A forrás 58 népnevet tartalmaz, amelyek közül kettőt (*Forsderen* és *Liudi*) számos kutató egy népnévként értelmez, ezért a szakirodalomban előfordul az 57-es adat is. A felsorolt nevek egy részéről megállapítható, hogy törzsnevek, más részéről, hogy népnevek, viszont a harmadik csoport tagjairól nem lehet biztosan eldönteni, hogy melyik kategóriába tartoznak. A *Descriptio* térképi ábrázolásában élenjáró Herrman megszámozta a forrásban olvasható nép-, illetve törzsneveket, melyek közül a *Forsderen* és *Liudi* egy csoportba foglalva a 42. számot kapta. Ennek következtében az utolsó törzsnév az 57. számú *Golensizi* lett. Polgár ezt a jelölést követte saját térképeinek elkészítése során. A *Forsderen* és *Liudi* neveket Łowmiański és Witczak különválasztotta, így az ő felsorolásukban 58 számozott név szerepelt.⁹

---

⁸ POLGÁR, *i. m.* 257–258.

⁹ HERRMAN, *i. m.* 162–163; POLGÁR, *i. m.* 256–258; ŁOWMIAŃSKI, H.: „O pohodzeniu Geografa Bawarskiego”. *Roczniki Historyczne* 20 (1950), 9–57; WITCZAK, *i. m.* 30–32.

A téma követhetősége érdekében a *Descriptio* neveinek listája Veszprémy László forráskiadása alapján, Herrman számozásával látható:¹⁰

A frank keleti határok mentén elhelyezkedő törzsek:	
1.	<i>Nortabtrezi</i>
2.	<i>Vuilci</i>
3.	<i>Linaa</i>
4–6.	<i>Bethenicinek, Smeldingonnak és Morizaninak</i> nevezettek
7.	<i>Hebfeldi</i>
8.	<i>Surbi</i>
9.	<i>Talaminzi</i>
10.	<i>Betheimare</i>
11.	<i>Marharii</i>
12.	<i>Vulgarii</i>
13.	<i>Merehani</i>

A felsorolás első része 13 régió, illetve lakói, tulajdonképpen népek, törzsek nevét tartalmazza, amelyek a Dunától északra a frank határok keleti oldalán sorakoznak, a leírás sorrendje szerint a Balti-tengertől a Duna alsó szakaszáig. A Kárpát-medence és a korai magyar történet szempontjából a felsorolás déli szakasza érdekes. A fenti nevek viszonylag jól azonosíthatók, az abotritoktól a szorbokig terjedő rész a korai magyar történetben nem játszik szerepet. Ám a 9. dalamancok után a 10. csehek, 11. morvák, 12. bulgárok és a 13. déli Moráviaként ismert terület lakói (*Merehani*) a Kárpát-medence politikátörténetében fontos szerepet kaptak a 9. században.

A felsorolás második része az előbbi területekkel, népekkel határos további népeket és területeiket említi, tehát a frankok keleti szomszédjaitól keletre lakó csoportokat láthatjuk.

14. Osterabtrezi	25. Neriواني	36. Prissani	47. Vuislane
15. Miloxi	26. Attorozi	37. Velunzani	48. Sleenzane
16. Phesnuzi	27. Eptaradici	38. Bruzi	49. Lunsizi
17. Thadesi	28. Vuillerozi	39. Vuizunbeire	50. Dadosesani
18. Glopeani	29. Zabrozi	40. Caziri	51. Milzane
19. Zuireani	30. Znetalici	41. Ruzzi	52. Besunzane
20. Busani	31. Aturezani	42. Forsderen Liudi	53. Verizane
21. Sittici	32. Chozirozi	43. Fresiti	54. Fraganeo
22. Stadici	33. Lendizi	44. Serauici	55. Lupiglaa
23. Sebbirozi	34. Thafnezi	45. Lucolane	56. Opolini
24. Vnlizi	35. Zeriuani	46. Vngare	57. Golensizi

¹⁰ VESZPRÉMY, *i.m.* 159–161; HERRMAN, *i. m.* 161–162.

Ebben a csoportban számos nehezen azonosítható, esetleg azonosíthatatlan nép- és törzsnév szerepel, de néhány név viszonylag jól felismerhető és lokalizálható. A felsorolás ismét északról indulva az Odera vidékének szláv törzsét a (14.) keleti abotritokat (*Osterabtrezi*) említi elsőként, majd kelet felé fordul.¹¹ Herrman vetette fel, hogy a *Descriptio* ezen szakasza kereskedelmi útvonalakat írt le (ld. I. térkép). Szerinte ennek megfelelően a Magdeburg–Poznan–Kijev útvonal mentén lakó népek neve következett a felsorolásban: (15.) *Miloxi*, (16.) *Phesnuzi*, (17.) *Thadesi*, (18.) *Glopeani*. A Pripjaty vidékén az út ketté ágazott, az egyik ág tovább futott kelet felé Kijev irányába, amely mentén a (19.) *Zuireani* törzset, utána pedig a (25.) *Neriuani* területét jelölte Kijevtől némileg nyugatra a (42.) *Forsderen Liudi* szomszédságában. Herrman rekonstrukciója szerint a Pripjaty vidéken az említett út másik ága délkeletre fordult, és a *Descriptio* a Déli-Bug mellett lakó törzseket sorolta fel: (20.) *Busani* (21.) *Sittici* (22.) *Stadici* (utóbbit Herrman térképén nem jelölte), (23.) *Sebbirozi* (24.) *Vnlizi* (25.) *Neriuani* (ld. I. térkép). A (20.) *Busani* a Bug felső szakasza mentén élő szlávok voltak, térképi elhelyezésük a Déli-Bug felső szakaszánál pontosan kivitelezhető.¹²

Herrman szerint a *Descriptio* következő szakasza földrajzi irányváltást tartalmaz, ugyanis egy új útvonal népeinek felsorolása következik. Az új szakasz a *Descriptio* szövegében nem válik el a korábbi szakasztól, Herrman hipotézise az, hogy ez a rész a Duna–Dnyeszter–Visztula–Balti-tenger kereskedelmi útvonalat tartalmazta, amelynek kezdőpontja az Al-Duna torkolata előtti kanyarulat északi területe az (26.) *Attorozi* néppel, majd a Dnyeszter felé folytatódik a (27.) *Eptaradici*, (28.) *Vuille-rozi*, (29.) *Zabrozi*, (30.) *Znetalici* népekkel, akiket Herrman tanulmányában ide sorolt, de a (26.) *Attorozi* kivételével térképén nem ábrázolt. A *Descriptio* sorrendjében következő a (31.) *Aturezani* a Dnyeszter és a Kárpátok között, utána a (32.) *Chozirozi*, és a (33.) *Lendiz* a Dnyeszter mentén északnyugat felé egymást követi. A lengyánokkal azonosítható (33.) *Lendiz* törzs már bizonyára az erdőzónában helyezkedett el, akiket észak felé további törzsek követtek a Visztula mentén a Balti-tengerig a forrás szövegében. Herrman feltételezése szerint az út a Balti-tenger partján északkelet felé folytatódott a Csúd-tótól keletre fekvő területig. Ott megszakad a felsorolás folytonossága és a *Descriptio* következő népneve a (40.) *Caziri*, akik jól azonosíthatók a kazárokkal (I. térkép).

A *Descriptio* a kazárok után a ruszokat (41. *Ruzzi*) említi, majd azonosíthatatlan népnevek (42. *Forsderen Liudi*, 43. *Fresiti*, 44. *Serauici*, 45. *Lucolane*) következnek, akik után a 46. *Vngare* nép neve olvasható. Herrman feltételezése szerint ez a Sarkel–

¹¹ Ettől eltérő lokalizálást alkalmaz SZÁDECKY-KARDOSS S.: „A IX. század (805–895). A korszak írott története”. in *Szeged Története I. A kezdetektől 1686-ig*. Szerk. KRISTÓ GY. Szeged 1983, 208–215, a vonatkozó rész 211.

¹² TAPOLCZAI L.: *Lengyelország történeti és mitikus kezdetei, a tér kialakulása*. Budapest 2010, 119.

Kijev–Bizánc útvonal, amelynek Kijev körüli vidékén jelölte a (42.) *Forsderen Liudi* és (43.) *Fresiti* törzset, utánuk az útvonal délre fordult hozzávetőlegesen a Dnyeper vonalában a (44.) *Serauici* és a (45.) *Lucolane* törzs területe felé, akiket a (46.) *Vngare* nép területe követett a Fekete-tenger partján a Déli-Bug és Dnyeszter torkolata között.¹³ Herrman a Dnyeper Kijev alatti kanyarulatát üresen hagyva a Kazár Birodalomhoz sorolta.

Polgár Szabolcs a *Descriptio* keleti szakaszának térképi ábrázolását két lehetséges változatban is módosította. (I.) Az ő véleménye szerint a *Descriptio* Kelet-Európában két észak–déli kereskedelmi út állomásait tartalmazta. A keleti a (39.) *Vuizunbeire* és (40.) *Caziri* között elhelyezhető Volga völgyi útvonal, a másik pedig a 9. század közepén még északon, a Volhov–Ilmeny-tó–Ladoga-tó környékén elhelyezkedő (41.) *Ruzzi* és a tőle délre fekvő törzsek, népek, illetve kereskedelmi „állomások” (42. *Forsderen Liudi*, 43. *Fresiti*, 44. *Serauici*, 45. *Lucolane*, 46. *Vngare*) által jelölt Dnyeper völgyi útvonal volt.¹⁴ A volgai kereskedelmi útvonal a 9. században már minden bizonnyal működött, a 10. századból pedig számos forrás tudósított róla.¹⁵

Herrman a Sarkel–Kijev–Bizánc útvonal feltételezésekor figyelmen kívül hagyta, hogy a *Descriptio* az (46.) *Vngare* nép után közvetlenül a (47.) *Vuislane* törzset említette, majd a (48.) *Sleenzane* törzs következett és további lengyel csoportok a Kárpátoktól északra. Herrman tanulmánya szerint a (47.) *Vuislane* törzs a Krakko–Bautzen–Erfurt–Prága útvonal keleti kiindulópontja volt, és nem a Kijevtől Krakko felé vezető út egyik állomása.¹⁶ Ettől eltérően Polgár rekonstruált egy (II.) második lehetséges kelet–nyugati, Kazáriától Kijeven át a Dnyeszter felső folyása felé tartó útvonalat is a (40.) *Caziri*, (41.) *Ruzzi*, (42.) *Forsderen Liudi*, (43.) *Fresiti*, (44.) *Serauici*, (45.) *Lucolane*, (46.) *Vngare*, (47.) *Vuislane* vonal mentén.¹⁷ Polgár a (44.) *Serauici* lakóhelyét a kelet-európai erdőöv déli részére helyezte, legvalószínűbb területként a későbbi Volhíniát jelölve meg. Az ő véleménye szerint a *Serauici* név pedig az Uzs egyik mellékvizével a Zserev nevével hozható kapcsolatba, ugyanis több szláv törzs viselte valamelyik folyó nevét.¹⁸

A *Descriptio* népeinek térképi elhelyezése számos esetben bizonytalan, esetleg kétséges, de a jól lokalizálható népek megbízható támpontot jelentenek. Az ismert népek közötti ismeretlenek felrajzolása egy hipotetikus egyenes vonal, vagy valamelyik folyó mentén kétségtelenül bizonytalan, és a térképi rekonstrukciók gyenge pontja.

¹³ HERRMAN, *i. m.* 162–163.

¹⁴ POLGÁR, *i. m.* 247, 249–251, 258.

¹⁵ ZIMONYI.: „A volgai út jelentősége a volgai bulgárok történetében”. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica* 121 (2005), 47–53, a vonatkozó rész 49–52.

¹⁶ HERRMAN, *i. m.* 162–163.

¹⁷ POLGÁR, *i. m.* 243, 257.

¹⁸ POLGÁR, *i. m.* 250.

A *Descriptio*, Herrman és Polgár térképe alapján látható, hogy a kazárok és ruszok, vagyis a Volga és a Dnyeper között nem szerepel egyetlen nép sem.¹⁹ Ez annak tudható be, hogy a Dnyepertől keletre a Kazár Birodalom területén minden nép kazárnak számított.²⁰ Ezzel szemben a Dnyeper vonalától nyugatra az Al-Duna torkolatáig a Déli-Bug és a Dnyeszter mindkét partján, feltehetően egészen a Keleti-Kárpátokig számos törzs, illetve nép élt. Ez jelzi, hogy a Kazár Birodalom nyugati peremvidékén a Dnyeper és az Al-Duna közötti terület politikailag kisebb egységekből állt, amelyekre a frank felderítés is felfigyelt.

A forrás és adatai alapján szerkesztett térképek mutatják, hogy a (46.) *Vngare* népesség szomszédságában a Dnyepertől nyugatra és a Kárpátoktól keletre, az erdőzóna déli peremén és ettől délre több törzs lakott: (20.) *Busani*, (21.) *Sittici*, (22.) *Stadici*, (23.) *Sebbirozi*, (24.) *Vnlizi*, (25.) *Neriuani*, (26.) *Attorozi*, (27.) *Eptaradici*, (28.) *Vuillerozi*, (29.) *Zabrozi*, (30.) *Znetalici*, (31.) *Aturezani*, (32.) *Chozirozi*, (33.) *Lendizi*. Az utóbbi bizonyára már az erdőzónában. Szintén az erdőzónában Kijevnél, vagy a várostól északra élhetett a (41.) *Ruzzi*, (42.) *Forsderen Liudi*, és a (43.) *Fresiti*, utánuk az erdőöv déli részén a (44.) *Serauici*, és a (45.) *Lucolane*, majd a steppén az (46.) *Vngare*, és végül ismét az erdőzónában a (47.) *Vuislane* törzs. Az egyes csoportok térképi lokalizálása körültekintést igényel, ugyanis bizonyos, hogy a visztulai szlávok (47. *Vuislane*) a Kárpátoktól északra laktak, ugyanakkor a *Descriptio* sorrendiségét elfogadva határosak voltak a (46.) *Vngare* népességgel, akik az erdőzónától délre a steppén lokalizálhatók. A két népesség szomszédsága esetén adódik a kérdés, hogy a két csoport határvonala a Kárpátokon kívül, attól északra vagy attól délre, tehát a Kárpát-medencében volt-e, esetleg mindkét zónában érintkeztek egymással. Az erdőzónától, vagyis hozzávetőlegesen a (47.) *Vuislane*, (44.) *Serauici*, (41.) *Ruzzi*, vonaltól délre a Kárpátok és Dnyeper közé, a Dnyeszter és a Déli-Bug mellé lokalizált népek térképi elhelyezése eléggé bizonytalan, azonosításuk kérdéses. A (47.) *Vuislane* népesség, vagyis a visztulai szlávok területét Tapolczai László a Visztula felső szakaszánál lokalizálta.²¹

A (33.) *Lendizi*, lengyán (*Lendzianen*) törzset Walter Pohl térképe,²² és Tapolczai László eredményei alapján helyeztem el (II. térkép), északabbra, mint Herrman, aki saját térképén a Dnyeszter felső szakaszához illesztette területüket (I. térkép). Tapolczai László a (33.) *Lendizi/lędzian* népesség lokalizálásának kutatását tekintette át, és megállapította, hogy Henryk Łowmiański és Gerard Labuda véleménye vált meghatározóvá, akik szerint a *Lendizi/lędzian* népesség a viszlánoktól keletre lakott. Ezzel

¹⁹ HERRMAN, *i. m.* 162–163; POLGÁR, *i. m.* 256–258.

²⁰ POLGÁR, *i. m.* 251.

²¹ TAPOLCZAI, *i. m.* 100–115.

²² POHL, W.: „Ein Jahrtausend der Wanderungen, 500–1500”. in *Kontinuitäten und Brüche: Lebensformen – Alteingesessene – Zuwanderer von 500 bis 1500*. Ed. KASER, K. Klagenfurt 2010, 113–164, a vonatkozó rész 158.

szemben Tapolczai újabb lengyel kutatási eredmények alapján a *Lendizi/lędzian* népesség lakhelyét a Lengyel-alföld középső részére helyezi.²³

A *Descriptio* a Frank Birodalom keleti határai mentén 13 népnevet sorolt fel. A frank keleti határok mentén leírt politikai struktúrához hasonló látható a Dnyepertől nyugatra is, számos kisebb-nagyobb törzsi csoport sorakozik a Dnyeszterig és az Al-Duna torkolatáig, közöttük az *Vngare* nevű népesség. Talán nem megalapozatlan a feltételezés, hogy a *Descriptio* szerkesztője nem csak a frank keleti határok mentén kialakult határzóna kisebb-nagyobb politikai egységeit írta le, hanem arra is törekedett, hogy a Kazár Birodalom nyugati határvidékén kialakult politikai alakulatokat is feltérképezze. Ezek szerint a Frank Birodalom információt gyűjtött a Kazár Birodalom Dnyepertől nyugatra fekvő határzónájának politikai viszonyairól. Ám az is látható, hogy a *Descriptio* írója nem tett említést a kazároktól keletre és délre eső területekről, ugyancsak nem szerepelnek a forrásban a besenyők, akik a forrás szerint 860 körül még nem jelentek meg a térségben, miközben az *Vngare* népesség a Dnyepertől nyugatra, a Kárpátok előterében lokalizálható.

A fentiekben vázolt földrajzi szempontú áttekintés alapján szembetűnik, hogy Nyugat-Ukrajna egykori területe népes vidék volt. Egy további tény is figyelmet érdemel, a *Descriptio* nem utal bulgár hatalom jelenlétére az Al-Dunától északra, ugyanakkor a frank keleti határok mentén említ bulgár jelenlétet (12. *Vulgarii*) a morvák (11. *Marharii*) és a Morava vidéki (13. *Merehani*) szlávok között a Kárpát-medence belsejében (ld. táblázat, I. térkép). Erről részletesebben a 3. fejezetben esik szó.

II. A *Descriptio* adatai és néhány egykorú forrás

A fentiek alapján látható, hogy a *Descriptio* számos törzset, népet említ, amelyek feltételezhetően a steppe területén laktak a Dnyepertől nyugatra a Kárpátokig a 9. század közepén. Minél többet sikerül azonosítani ezek közül a népek közül, annál pontosabb képet kapunk a terület politikai viszonyairól. A Dnyeper vidékére és a pontusi steppére vonatkozó források között említendőek a mohamedán írók művei, amelyek számos népet és törzset sorolnak fel.²⁴ Ezek közül több nép is szerepelhet a *Descriptio*ban, de a keleti írók műveiben felsorolt népek azonosítása a *Descriptio* népeivel önálló tanulmányt igényel, ezért a jelen tanulmány ezzel a kérdéskörrel nem foglalkozik.

A Dnyeper-vidékről származó első 9. századi nyugati információt az *Annales Bertiniani* tartalmazza. Az évkönyv 839. évi feljegyzése szerint Theophilos (829–842) bizánci császár követei megjelentek Ingelheimben a frank uralkodó udvarában, és

²³ TAPOLCZAI, *i.m.* 115–139.

²⁴ K MOSKÓ M.: *Mohamedán írók a steppe népeiről*. I/1. (Magyar Östörténeti Könyvtár 10.) Szerk. ZIMONYI I. Budapest 1997, 202–213; K MOSKÓ M.: *Mohamedán írók a steppe népeiről*. I/2. (Magyar Östörténeti Könyvtár 13.) Szerk. ZIMONYI I. Budapest 2000, 240–258.

velük érkeztek Konstantinápolyból a *Rhos* követek. A bizánci uralkodó az ő számukra kért támogatást Jámbor Lajostól, hogy segítse hazatérésüket a Frank Birodalmon keresztül. Erre azért volt szükség, mert a *Rhos* követek, „(...) *minthogy az utak, amelyeken keresztül Konstantinápolyba jöttek, barbár és túlságosan vad s hatalmas népek között vezettek (...)*”, veszélyben voltak. A bizánci császár pedig el akarta kerülni, hogy hazafelé útjukban bajuk essen.²⁵

A hazai történeti irodalomban elfogadott, hogy a *Rhos* nép a ruszokat jelenti, akiknek kövei a Dnyeper útvonala mentén jutottak Konstantinápolyba, amelynek vidékét nomád népek foglalták el. A korszak kutatóinak jelentős része feltételezte, hogy a forrásban olvasható vad és hatalmas népek a magyarok lehetnek.²⁶ Ezt a véleményt Bollók Ádám és Balogh László kritikusan fogadta, valamint Hölbling Tamás és Türk Attila is kritikus véleményének adott hangot.²⁷

A *Descriptio* és Szent Bertin Évkönyvének összehasonlítása választ adhat arra, hogy kik lehetnek az Évkönyvben jelölt *barbarae et nimiae feritatis gentes inmanissimae* „barbár és túlságosan vad s hatalmas népek.”²⁸ Szent Bertin Évkönyvében a vadság (*feritas*) olvasható, és szintén ennek túlhangsúlyozott, felsőfokú kifejezése szerepel a *Descriptio* egyetlen népének neve mellett: *Attorozi (...) populus ferocissimus* „Attorozi nagyon vad/a legvadabb nép.”²⁹ A *ferox* felsőfoka (*ferocissimus*) ebben az esetben ugyanazt fejezi ki, mint Szent Bertin Évkönyvének imént idézett szavai. A *Descriptio* többi népe, még az *Vngare* neve mellett sem található vadságra, barbárságra utaló jelző.

---

²⁵ „Szent Bertin Évkönyve”. Ford. TÓTH S. L. in *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk. KRISTÓ GY. Szeged 1995, 183–184.

²⁶ Legújabban Tóth Sándor László foglalta össze a kérdés szakirodalmát: TÓTH S. L.: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*. Második javított kiadás Szeged 2016, 368–369, 356. jegyzet; KRISTÓ GY.: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok*. Budapest 1996, 34–35; POLGÁR SZ.: „Sarkel”. in: *A Kárpát-medence és a steppe*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 14.) Szerk. MÁRTON A. Budapest 2001, 116.

²⁷ BOLLÓK Á.: „Inter barbaras et nimiae feritatis gentes» Az Annales Bertiniani 839. évi *rhos* követsége és a magyarok”. *Századok* 138 (2004), 349–380; BALOGH L.: „Az Annales Bertiniani 839. évi bejegyzése és a magyarok”. in *Fegyveres nomádok – nomád fegyverek*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 21.) Szerk. BALOGH L.–KELLER L. Szeged 2002, 112–123; HÖLBLING T.: *A honfoglalás forráskritikája I. A külföldi kútfők*. Budapest 2010, 243–244; TÜRK A.: „A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban (Perspektívák és teendők)”. in *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk. SUDÁR B.–SZENTPÉTERI J.–PETKES ZS.–LEZSÁK G.–ZSIDAI ZS. BUDAPEST 2014, 19–29, A VONATKOZÓ RÉSZ 24.

²⁸ *Szent Bertin Évkönyve*, 183–184; „Annales Bertiniani”. in *Scriptores rerum germanicarum, Monumenta Germaniae Historica*. Ed. WAITZ, G. Hannover 1883, 1–154, a vonatkozó rész 20.

²⁹ VESZPRÉMY, *i.m.* 159–160.

Az *ungrilungari* népesség a 860 körüli években keletkezett, vagy arra vonatkozó más forrásokban sem kapja meg a 'vad/vadság' jelzõt, sõt még hosszú évtizedekig egészen más jelzõkkel szerepel.

Az *Annales Bertiniani* jól ismert és sokat vitatott részletében, a 862. évi feljegyzésben esik szó a dánok támadásáról Német Lajos (843–876) királysága ellen, akiken kívül másik támadóként jelennek meg az *ungr*i nevűek. Az *ungr*i név mellett az *inexpert*i (ismeretlen) jelzõ állt, nem pedig a vadságra utaló szó.³⁰ A *Descriptio* a legfõbb bizonyíték arra, hogy az *ungr*i az *Annales Bertiniani* írója számára volt ismeretlen, mások, így a *Descriptio* írója is ismerte az *Vngare* népességet.

Más korabeli forrásokban sem mutatható ki az *ungrilungari* népességre vonatkozóan a 'vad/kegyetlen' jelzõ. Olajos Terézia hívta fel a hazai történettudomány figyelmét Német Lajos 860. évi oklevelére, amely a *Uangariorum marcha* kifejezést tartalmazta. A *Uuangarii* népnév ugyanarra az 'onogur' szóra vezethetõ vissza, mint az *ungr*i, *ungare* népnevek.³¹ Ebben az esetben sem kapcsolódik a *Uuangarii* névhez vadságra utaló jelzõ, sokkal inkább a *marcha* (határ, határtartomány) kifejezés, amely politikai struktúra létre utaló fogalom.

Az egyházi szláv nyelvű írásbeliség egyik megalapozója, Konstantin életrajza tartalmazza az *ugor* népességre vonatkozó következõ utalást. A történeti irodalomban elfogadott, hogy az *ugor* etnonima az *ungrilungari* népnév egyházi szláv írásokban fennmaradt szláv nyelvű megfelelõje. Konstantin életrajza számos valós elemet tartalmaz. Az egyik hiteles adat szerint, Konstantin a kazárokhoz küldött bizánci követtség tagjaként a Krím-félszigeten tartózkodott, ahol találkozott egy *ugor* néven nevezett csapattal. A misszió 860 õszén indult, a találkozás az *ugor* (Оугри) csapattal 861 elején történehetett Kherszón város környékén.³² Az *ugor* csapat a forrás szerint farkasként üvöltött, de isteni parancsra lecsendesedett, majd hajlongani kezdett Konstantin elõtt, a jelenetet számos szempont szerint vitatták filológusok és történészek.³³ Az egyes vélemények részletkérdésekben eltérnek, de az álláspontok abban megegyeznek, hogy az *ugor* csapat hamar békés lett, Konstantin és kísérete nem szen-

³⁰ *Annales Bertiniani*, 60; Szent Bertin Évkönyve, 183–184.

³¹ OLAJOS T.: „Adalékok a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késõi avarkori etnikum történetéhez”. *Antik Tanulmányok* 16 (1969), 87–90; Második kiadás: UÕ.: *Bizánci mozaikok*. Szeged 2012, 123–127. Az *Uuangarii* népnévre ld. OLAJOS, *i. m.* 125, 127.

³² H. TÓTH I.: *Cirill-Konstantin és Metod élete, mûködése*. Második, átdolgozott kiadás. Szeged 1991, 37–39; KRISTÓ GY.: *Levedi törzsszövetségétõl Szent István államáig*. Budapest 1980, 122; KIRÁLY P.: „A magyarok említése a Konstantín-legendában”. *Magyar Nyelv* 70/1 (1974), 1–11.

³³ „Pannóniai legendák, Konstantin legenda, Cirill elhunyt”. Ford. FERINCZ I. in *A honfoglalás korának írott forrásai*, 159–160, 162; „Pannóniai legendák”. Ford. F. KOVÁCS P. Bratislava 1978, 33–34; KIRÁLY P.: „A magyarok említése a Konstantín-legendában”. *Magyar Nyelv* 70/2 (1974), 157–173.

vedett bántalmazást. A forrás egyes szövegváltozatai pedig arról árulkodnak, hogy nem kapcsolódott a vadság jelzője az *ugor* népnévhez.³⁴

Az *ugor* népességről szóló következő kútfő, amely a 860-as évek elejéhez köthető források után húsz évvel történt eseményt mesél el, Metód legendája. Ez a forrás elbeszéli, hogy az *ugor* király, aki a Dunai részekre érkezett, látni óhajtotta Metódot. A találkozó pontos helye és időpontja is vitatott, felmerült a 880-as évek első fele, a 881, 882, 883, 884. évek is, a vélemények többsége 884-re dátumozza ezt az eseményt.³⁵ Annak ellenére, hogy tanítványai óvták Metódot, attól féltve, hogy szenvedés nélkül nem fog megszabadulni, Metód mégis elment az *ugor* királyhoz. „Ő azonban uralkodóhoz méltóan tisztelettel, fényesen és örömmel fogadta. És elbeszélgetvén vele úgy, ahogyan két ilyen férfiúnak társalogni illik, megkedvelte, megcsókolván és nagy ajándékokkal elbocsátotta, mondván neki: »Emlékezz meg rólam, tiszteendő atyám, szent imáidban mindenkor!«”³⁶ A forrásrészlet értelmezése kapcsán ugyancsak számos vélemény jelent meg, amelyek közül több, a forrás egyes szavait kétségbe vonta. Például H. Tóth Imre elfogadta, hogy Metód az *ugor* vezetővel tárgyalt, de kétségesnek tartotta, hogy a címe ténylegesen ’király’ (король) volt.³⁷ Más véleményekben elfogadást nyert, hogy Metód tárgyalópartnere király volt, de úgy gondolták, hogy nem az *ugor*, hanem a keleti frank uralkodóval zajlott a találkozó.³⁸ Király Péter megállapította, hogy a szlavisták jelentős része elfogadja a forrás állításait,³⁹ a fennmaradt kéziratok pedig az említett részlet vonatkozásában nem tartalmi, hanem nyelvtani, helyesírási jellegűek, de Király szerint az eredeti szövegben mégsem állhatott a király szó (король).⁴⁰ Metód és az *ugor* fejedelem, vagy hadvezér találkozója kapcsán szintén megállapítható, hogy nem jelenik meg a ’vad/vadság’ jelző az *ugor* fejedelem mellett, sőt éppen ellenkezőleg, kifejezetten békés és baráti a magatartása.

Király Péter további 9. század végi egyházi szláv források (*Kijevi Levelek IV. miséje*, *Kliment Legenda*) vizsgálata során jutott arra a megállapításra, hogy nem tartalmaztak a magyarok vadságára, kegyelenségére vonatkozó bizonyító erejű adatot.⁴¹

³⁴ KIRÁLY, A magyarok említése a Konstantín-legendában, 2–7.

³⁵ KIRÁLY P.: „A magyarok említése a Metód-legendában”. *Magyar Nyelv* 70/3 (1974), 269–285, a vonatkozó rész 270, 279–280, 283, 284; KIRÁLY, A magyarok említése a Konstantín-legendában, 8–9; TÓTH, *A magyar törzsszövetség* 119–120.

³⁶ „Metód-legenda”. Ford. FERINCZ I. in *A honfoglalás korának írott forrásai*, 161. Ez a forrásrészlet lényegében azonos tartalommal szerepel: F. KOVÁCS, *i. m.* 105.

³⁷ H. TÓTH, *i. m.* 140–142.

³⁸ KIRÁLY, A magyarok említése a Metód-legendában, 269–273, 284–285.

³⁹ KIRÁLY, *i. m.* 279–280.

⁴⁰ KIRÁLY, A magyarok említése a Konstantín-legendában, 3–5; KIRÁLY P.: „A magyarok említése a Metód-legendában”. *Magyar Nyelv* 70/4 (1974), 406–430, a vonatkozó rész 406–416.

⁴¹ KIRÁLY, A magyarok említése a Metód-legendában, 273–277.

A *Salzburgi Évkönyv* (Annales Iuvavenses) folytatásának 881. évi feljegyzése szerint a az első ütközet az *Ungarival* Wenia-nál volt, a második a kabarokkal (*Cowari*) Culmite-nél zajlott.⁴² Ez a forrás sem alkalmazza az *ungari* és *cowari* csapatra vonatkozóan a vadság kifejezést.

Az *ungri*, *ungari* névvel kapcsolatban a 'vadság' jelzője harminc évvel a *Descriptio* keletkezése után, tehát a 889-es évtől jelent meg szinte egyszerre több nyugati latin forrásban, majd a következő években széles körben elterjed.

Theotmar salzburgi érsek (874–907) levelet írt IX. János pápához a 900. év tavaszán, megemlítve a magyarok (*ungari*) vadságát (*feritas*), amelyet mérsékelni akartak értéktelen lenruhákból álló fizetéssel.⁴³ Regino prümi apát (845 körül–915) krónikájában (*Chronicon*) a magyarok eredete és leírásuk kapcsán említette a 889. évi bejegyzésnél, hogy „(...) a magyarok nagyon vad és minden fenevadnál kegyetlenebb nép (...)” (*gens Hungariorum ferocissima et omni belua crudelior*),⁴⁴ itt a *ferocissima* jelző látható, mint a *Descriptio*ban az *Attorozi* nép neve mellett. Ugyancsak Regino írta, hogy a [*gens Hungariorum*] „Nem emberek, hanem fenevadak módjára élnek” (*Vivunt non hominum, sed beluarum more.*), a *belua* szóval fejezve ki a 'fenevad' fogalmát. Szintén ennek a forrásnak a következő részletében olvasható, hogy ők [*gens Hungariorum*] „(...) az asszonyokat ugyanazon vadságra szoktatják, mint a férfiakat,” (...*quippe eandem ferocitatem feminis quam viris adsignant.*). Ebben a részben is a *feritas* szerepel a 'vadság', a vad természet kifejezésére.⁴⁵

A fentiek alapján megállapítható, hogy az *ungari*, *ungri* népnév mellett még nem szerepel a vadság (*feritas*) jelzője a 860-as évektől a 880-as év legvégéig, erre csak a 890-es évektől kezdődően van példa.

Ezek alapján talán nem teljesen megalapozatlan a feltételezés, hogy az *Annales Bertiniani* 839. évi bejegyzésében olvasható vad nép nem azonosítható az *Vngarel Ugorl Ungri* nevű csoportokkal, hanem sokkal inkább a *Descriptio*ban a *populus ferocissimus* jelzővel ellátott *Attorozi* nép lehetett. Ebből kiindulva célszerű módosí-

⁴² „Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti, Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum”. in *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*. Tomus XXX. Pars II. Ed. BRESSLAU, H. Lipsiae 1926, 742; „Salzburgi Évkönyv (Annales Iuvavenses)”. Ford. TÓTH S. L. in *A honfoglalás korának írott forrásai*, 209.

⁴³ FEJÉRDY A.: „Theotmar salzburgi érsek levele IX. János pápához”. in *Források a korai magyar történelem ismeretéhez* (Magyar Östörténeti Könyvtár 16.) Szerk. RÓNA-TAS A. Budapest 2001, 102 (84. sor), 108; „Theotmár”. Ford. LELE J. in *A honfoglalás korának írott forrásai*, 185–187; *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* Tomus I. Szerk. RICHARD, M. Bratislava 1971, 34.

⁴⁴ „Regino”. Ford. KORDÉ Z. in *A honfoglalás korának írott forrásai*, 194–195; „Reginonis Abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi”. in *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniae historiciis recusi*. Ed. KURZE, F. Hannover 1890, 131.

⁴⁵ *Regino*, 198–199; *Reginonis Abbatis*, 133.

tani Herrman térképén, és a 26. *Attorizi* nép területét a Dnyeper alsó folyásához helyezni. Ott lakhatott a rusz követekre veszélyt jelentő vad nép (ld.: II. térkép).⁴⁶ Ezen a ponton érdemes kitérni arra a lehetőségre, hogy a *Descriptio*ban olvasható (31.) *Aturezani* és (26.) *Attorozi* nevek valójában ugyanazt a népnévet (*aturez-attoroz*) tartalmazhatják, csak a forrás írója különböző nyelvű informátoroktól kapta lényegében ugyanazt a nevet eltérő kiejtéssel és végződésekkkel, ennek következtében két különböző népként írta le.

Bizonytalan, hogy az *Attorozi/Aturezani* etnonima összefügg-e a Konstantin legendában említett türz (*tyrsi/Тѣр'ци*) nép nevével.⁴⁷ Annyi azonban megállapítható, hogy Konstantin legendája megkülönböztette az avarok (*Avari/Ѡбри*), türzök (*tyrsi/Тѣр'ци*) (türk?), kazárok (*Chazari/Козари*)⁴⁸ és ugorok (*Ungri/Оугри/Ugri*)⁴⁹ népnéveit, amint a *Descriptio* is külön népként említette az (26.) *Attorozi* (türk?), (40.) *Casiri* és (46.) *Vngare* népeket.⁵⁰

Az *Annales Bertiniani* többes számban írt a vad és barbár népekről (*gentes*), tehát megalapozott a feltételezés, hogy több népről lehetett szó. Felmerül a kérdés, hogy kik tartozhattak még ebbe a körbe, lényegében a steppei nomád népek csoportjába. Ebben a vonatkozásban figyelmet érdemel Krzysztof Tomasz Witczak felvetése, aki nyelvészeti alapon tett kísérletet a *Descriptio* bizonyos népnéveinek meghatározására. A *Descriptio* 23. *Sebbirozi*, 26. *Attorozi*, 28. *Vuillerozi*, 29. *Zabrozi* és 32. *Chozirozi* nevei egységesen tartalmazzák a *-rozi* utótagot, amelyet Witczak török nyelvi elemként értelmezett. A *-rozi* szótag török nyelvi azonosítása bizonyára vitatható, Witczak mégis ennek alapján ezt az öt törzset török csoportként határozta meg, és közülük hármat ismert népekkel azonosított: *Chozirozi*–kazár, *Sebbirozi*–szabir, *Vuillerozi*–bulgár.⁵¹ A (32.) *Chozirozi* – (40.) *Casiri* (kazár) azonosítás bizonytalan, mivel a (40.) *Casiri* jól azonosíthatóan a (41.) *Ruzzitól* keletre helyezkedik el, ha a (32.) *Chozirozi* is a kazárokat jelenti, akkor a Dnyepertől nyugatra is létezett volna egy kisebb kazár csoport. Erre még forrás is akadna, a fentebb említett *Salzburgi Évkönyv* (*Annales Iuvavenses*) folytatásának 881. évi feljegyzése, amely szerint a frankok az első ütközetet az *Ungarival* Wenia-nál vívták, a másodikat pedig a kabarokkal (*Cowari*) Culmite-nél.⁵² Witczak mégsem ebből a lehetőségből indult ki, amely szerint feltételezhető lenne egy kisebb kazár csoport megjelenése az *Ungare/Ungari*

⁴⁶ Balogh László részletesen vizsgálta a 839. évi követjárás eseményeit és lehetséges útvonalát, amelyet nagy valószínűséggel a Dnyeper vonalában azonosított. BALOGH, *i. m.*

⁴⁷ GRIVEC, F.–TOMŠIČ, F.: *Constantinus et Methodius Thessalonicensis. Fontes*. Zagreb 1960, 134, 8. szakasz; 205, 8. szakasz; *Pannóniai legendák*, 67.

⁴⁸ GRIVEC–TOMŠIČ, *i. m.* 134, XVI: 8; 205, XVI: 8; *Pannóniai legendák*, 67.

⁴⁹ GRIVEC–TOMŠIČ, *i. m.* 110, VIII: 23; 185, VIII:23; *Pannóniai legendák*, 67.

⁵⁰ VESZPRÉMY, *i. m.* 159–161.

⁵¹ WITCZAK, *i. m.* 38–39.

⁵² Ld. 42. jegyzet.

népesség közelében. Ő ugyanis a (32.) *Chozirozi* – (40.) *Caziri* (kazár) azonosítást arra alapozta, hogy egy nép neve kétszer is a forrásba kerülhetett, ha az adatok több csatornán érkeztek a mű írójához, így egy nép neve több különböző kiejtésben is eljuthatott a közvetítők nyelvétől függően a *Descriptio* írójához. Erre példa Witczak tanulmányában több szláv törzsnév, amelyek azonosítása a szláv nyelvudomány módszereinek segítségével történt. A *Descriptio* 15. *Miloxi* törzsnéve azonos lehet a (52.) *Milzane* törzsnévvel (*Milczan*), a (16.) *Phesnuzi* törzsnév az (53.) *Besunzane* törzsnévnek felel meg, a (17.) *Thadesi* pedig az (51.) *Dadosesani* második változataként értelmezhető. Tehát Witczak arra az álláspontra jutott, hogy bizonyos esetekben ugyanaz a törzsnév két különböző névalakban is bekerülhetett a forrásba.⁵³ Witczak a felsorolás (24.) *Vnlizi* törzsnévét az ulicsokkal (*Uliči*, *Уличчи*) hozta összefüggésbe.

Szintén Witczak felvetése szerint a 27. *Eptaradici* népnév esetében görög és szláv szóösszetétel látható. Az *Eptaradici* az *epta* görög 'hét' jelentésű számnév, és egy ősszláv *rodь (nem, fajta) szó összekapcsolásából alakulhatott ki. A kifejezés bizánci eredetű lehet, amely előfordul Hitvalló Teophanes művében (ἐπτὰ γενεάς/septem generationes),⁵⁴ esetleg ezzel közös információra vezethető vissza, és így a hét szláv törzsről szóló információ több közvetítőn keresztül juthatott el a *Descriptio* szerkesztőjéhez.⁵⁵ Hitvalló Theophanes (752/760–818) *Chronographia* című munkájában⁵⁶ a bulgárok dunai honfoglalása kapcsán írta a bulgárok letelepedése utáni áttelepítésekről (681 körül): „A mellettük lévő szláv népek közül uralmuk alá vetették az úgynevezett Hét Nemzetséget. A *severiseket* az előttük fekvő Berega hegyszorostól keletre eső részéig telepítették (át), s ezt tették a továbbiakban dél és nyugat felé Avarországig a Hét Nemzetséggel, amely szerződésileg volt alájuk rendelve.”⁵⁷ Theophanes alapján a Hét Nemzetség a Dunai Bulgár Birodalom déli és nyugati határait védte, az utóbbi az avarok határáig terjedt. Ez hozzávetőlegesen a Kazán-szorostól a Déli-Kárpátok lejtőin keresztül a Keleti-Kárpátokig terjedt. Így ábrázolta a Hét Nemzetséget Walter Pohl,⁵⁸ és a *Középkori Bulgária politikai földrajza* című törté-

⁵³ WITCZAK, *i. m.* 34–35.

⁵⁴ „Theophanes Confessor: Chronographia”. in *Corpus Scriptorum Historicae Byzantinae, Theophanes*. Vol. I. Ed. NIEBURH, B. G. Bonn 1839, 549.

⁵⁵ WITCZAK, *i. m.* 39.

⁵⁶ *The Chronicle of Theophanes*. Trans. TURTLEDOVE, H. Philadelphia 1982, VIII–IX, XVIII; SZÁDECZKY-KARDOSS S.: *Az avar történelem forrásai 557–806-ig*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 12.) Budapest 1998, 13–14.

⁵⁷ A forrásrészlet fordítása: SZÁDECZKY-KARDOSS, *Az avar történelem forrásai*, 223; *The Chronicle of Theophanes*, 57. Az említett események dátuma némileg eltérően a 678/9. évekhez kapcsolva: *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*. Fordította, a bevezetőt és a kommentárokat írta: MANGO, C.–SCOTT, R. Oxford 1997, 497–499.

⁵⁸ POHL, *i. m.* 154.

nelmi atlasz is, utóbbi egész pontosan a Kazán-szorostól indulva közvetlenül a Kárpátok ívét követve, annak déli és keleti lejtőire írta a Hét Nemzettség nevét (Sedem sklaviniski/Седем склавински).⁵⁹ Ha elfogadható, hogy a *Descriptio* (27.) *Eptaradici* csoportja azonos Theophanes művében említett Hét Nemzetséggel, akkor ezt a szláv csoportot a Kárpátok déli és délkeleti lejtőire célszerű lokalizálni (II. térkép).

Visszatérve az öt steppei népként azonosítható csoporthoz, annak két tagját Witczak ismert népekkel azonosította: (23.) *Sebbirozi*–szabir, (28.) *Vuillerozi*–bulgár, de ezek bizonytalanok látszanak. A (23.) *Sebbirozi* és a (29.) *Zabrozi* esetében merülhet fel, hogy egy népnévről van szó de két eltérő formában. A (28.) *Vuillerozi*–bulgár azonosítás azért kérdéses, mert hiányzik nyelvészeti alátámasztása Witczak érveléséből. Ezen kívül a *Descriptio*ban szerepel a (12.) *Vulgarii*, akiket a (11.) *Marharii* (morvák) és a (13.) *Merehani* (Morvai szlávok) szlávok közé lehet lokalizálni a Kárpát-medencében. A frankok jól ismerték a bulgárokat, kicsi a valószínűsége, hogy másodszor ennyire eltérő módon *Vuillerozi*ként írták volna le a nevüket. A (23.) *Sebbirozi*–szabir azonosítás némileg biztosabbnak látszik, ha a hangalak alapján történő azonosítás elfogadható.

A „-rozi” utótag török nyelvi eredete problematikusnak látszik. Erre a kérdésre a nyelvtudomány adhat megalapozott választ. Más kérdés, hogy a népnevek alapján, ezt az öt népet lehet-e a szlávoktól különböző steppei népek tekinteni. Witczak érveléséből annyi elfogadható, hogy a szláv névadást tükröző népnevektől az alábbi öt népnév elkülöníthető: (23.) *Sebbirozi*, (26.) *Attorozi*, (28.) *Vuillerozi*, (29.) *Zabrozi*, (32.) *Chozirozi*. Ugyanakkor a népnév eredetének megtalálása, nyelvészeti azonosítása nem jelenti azt, hogy egy nép a nevének eredetével azonos nyelven is beszélt. Erre éppen az *Vngare* népnév a legjobb példa, amely nem árulja el, hogy milyen nyelven beszélt ez a nép.

A fenti, vélhetően steppei csoportba sorolható öt nép földrajzilag is elhelyezhető a *Descriptio* sorrendiségét megtartva, de a fenti érvelésnek megfelelően a lokalizálást módosítva (ld. II. térkép). Ennek megfelelően a Dnyeper alsó szakaszához a Dnyeszter torkolatáig a (26.) *Attorozi* népet indokolt jelölni. Ha elfogadható, hogy a (27.) *Eptaradici* azonos a Kárpátok déli és keleti lejtőire telepített Hét Nemzetséggel, akkor ez a csoport is megbízhatóan térképre rajzolható. A (28.) *Vuillerozi*, jelenleg bizonytalanul, a Keleti-Kárpátoktól keletre az Al-Duna torkolatától északra a Dnyeszter torkolatáig jelölhető. Ennek megfelelően keleten határos a (26.) *Attorozi*val, nyugaton a (27.) *Eptaradici*vel, és északon a *Descriptio* felsorolását követve a (29.) *Zabrozi*val.

A következő népek azonosítása és szállásterületük meghatározása bizonytalanabb, de a *Descriptio* sorrendjét követve a Keleti-Kárpátok és a Dnyeszter völgye mentén

---

⁵⁹ KOLEDAROV, P.: *Političeska geografija na srednovekovnata Bălgarska bāržava. Pārva pčast ot 681 do 1018 g. (Political Geography of Medieval Bulgaria. Part one – from 681 to 1018)*. Sofia 1979, 8–9, No. 1. karta.

észak felé haladva az alábbi lokalizálás lehetséges: (30.) *Zuetalici*, (31.) *Aturezani*, végül a Dnyeszter mentén a ligetes steppe határán a (32.) *Chozirozi*, akiknek lokalizálásában viszonylag biztos irányadó az erdőzóna határa, de csak akkor, ha elfogadható steppei népként való azonosításuk. Ebben az esetben a ligetes steppe, illetve a steppezóna északi része lehetett otthonuk. A (32.) *Chozirozitól* északnyugatra, immár az erdőzónában a (33.) *Lendizit* jelenti a felsorolás viszonylag jól azonosítható pontját.

A fentiek alapján megállapítható, hogy az öt, vélhetően steppei nép nem alkotott földrajzilag egységes zárt csoportot. Két nagyobb blokkjuk volt. Délen az Al-Duna torkolatától a Dnyeper alsó folyásáig a (28.) *Vuillerozi*, a (29.) *Zabrozi* és a (26.) *Attorozi* szomszédosak lehettek a Fekete-tenger északnyugati partjainál a Dnyeszter völgyében. Az északi steppei csoport a (31.) *Aturezani*, a (32.) *Chozirozi*, a (23.) *Sebbirozi* és (46.) *Vngare* szintén egymás szomszédságában lakhattak, a (23.) *Sebbirozi* a Déli-Bug középső szakasza mentén. A steppei népek között többnyire szláv, illetve eddig még nem azonosított törzsek is elhelyezkedtek (ld.: II. térkép).

A *Descriptio* mind az öt steppei körbe sorolható nép *civitas*ainak számát is megadta, ami arra utal, hogy a forrás írója viszonylag jól informált volt róluk. Az információk megszerzésének ideje az *Annales Bertiniani* alapján a 839. év utánra tehető, ugyanis az évkönyv arról ad számot, hogy még csak a bizánciaktól és ruszoktól értesültek a Dnyeper vidékének népeiről, azoknak még a nevét sem tudták. Witczak feltételezi, hogy a *Descriptio*ban olvasható keleti népekre vonatkozó adatokat éppen a 839-ben Ingelheimben tartózkodó rusz és bizánci követek mondták el. A frank felderítés figyelme ezt követően fordult a térség felé. A részletes információk arra utalnak, hogy az említett népek hosszabb ideje laktak a Dnyepertől nyugatra, kiépült hatalmi központjaik (*civitas*) voltak a 839. körüli években. Kérdéses, hogy mikor jelentek itt meg a térség népei, és honnan kerültek ide, a 800 után összeomló Avar Birodalom egykori kötelékébe tartoztak-e annak keleti határvidékén, vagy az egykori bulgár és onogur népesség maradék csoportjainak tekinthetők a Dnyepertől nyugatra.

A *Descriptio* keletkezésének idejében, legkésőbb 862 előtt a frankok már számos adatot gyűjtöttek a Dnyepertől és a kazároktól nyugatra fekvő steppére vonatkozóan. Talán nem túlzás tudatos információgyűjtésre gondolni, mivel a forrásban láthatóan végig jelen van az egyes népek hatalmi központjaira (*civitas*) való fokozott odafigyelés. Ha csak esetlegesen egymás mellé rakott adatcsoportok halmaza lenne a *Descriptio*, amely mögött eseti információk álltak, akkor lehetetlen lett volna a hatalmi központok (*civitas*) ennyire következetes leírása. Dacára ennek a következetességnek, a *Descriptio* egyes népekről/törzsekről csak a nevüket tudta, amire két magyarázat adható. Az egyik, hogy kelet felé haladva a távolsággal arányosan csökkent az információk mennyisége és megbízhatósága, vagyis a távolabbi területekről hiányosabbak és pontatlanok voltak az adatok. Ennek ellentmondani látszik, hogy a frankok a legkeletibb kazárokról viszonylag pontos értesülésekkel rendelkeztek. A másik ma-

gyarázat lehet a megfelelőbb. Eszerint a térség korábbi lakóiról több és pontosabb adatot volt idő gyűjteni, a később érkezőkről viszont csak a nevüket sikerült feljegyezni, részletesebb felderítésük még váratott magára, de a *Descriptio* szerkesztője lezárta az adatgyűjtést és elkészítette művét. Tehát a *Descriptio*ban csak nevükkel szereplő népek/törzsek a mű elkészülését közvetlenül megelőző időszakban kerültek a frank adatgyűjtés látóterébe, vélhetően még be sem rendezkedtek a Dnyepertől nyugatra fekvő térségben, tehát hatalmi központjaik sem alakulhattak ki, ezért nem is volt róluk ilyen jellegű információ a *Descriptio* megírásának idejében. A 862. előtt megjelent, és csak nevükkel jelzett népek: (41.) *Ruzzi*, (42.) *Forsderen Liudi*, (43.) *Fresiti*, (44.) *Serauici*, (45.) *Lucolane*, (46.) *Vngare*, (47.) *Vuislane*. A felsoroltak közül az utolsó a (47.) *Vuislane* törzs a lengyelek csoportjába tartozik, róluk nem volt további információja a *Descriptio* írójának, bár vélhetően régóta laktak a Visztula felső szakaszánál. Ha a felsorolás egyben földrajzi sorrend is, az egyes népek kelet–nyugati irányban következtek egymás után. A ruszok (*Ruzzi*) bizonyára a Dnyeper völgyében voltak, utánuk nyugat felé a Zserev mellé helyezhető (44.) *Serauici* következett, majd bizonytalan azonosítású csoportok sorakoztak egymás után (42. *Forsderen Liudi*, 43. *Fresiti*, 45. *Lucolane*), akiket követően az (46.) *Vngare* népesség, majd a visztulai szlávok (*Vuislane*/viszlánok) azonosítható csoportjai sorakoztak. Feltűnő, hogy az *Vngare* népesség jóval a ruszok után, és ami lényegesebb, hogy közvetlenül a viszlánok előtt olvasható. A *Descriptio* keletkezésének idejében vélhetően kevéssel 862 előtt, az *Vngare* népesség a Dnyepertől nyugatra a viszlánok szomszédságában helyezkedett el.

Fentebb szó esett róla, hogy a 860-as évek elején a *Descriptio* mellett három további, egymástól független forrásban is megjelent az *Vngare* népnév különböző változatokban. A *uuangarii*, *ugor*, *ungri* azonos időben tűnik fel, a Krím-félszigetől a Keleti Frank Birodalom keleti részéig, egymástól távoli földrajzi környezetben, viszonylag jól lokalizálhatóan, miközben a korábbi évtizedekből alig van rájuk vonatkozó érdemi forrás.⁶⁰ Az alábbiakban csak a négy forrásban egyidejűleg megjelenő *uuangarii*, *ugor*, *ungri*, *ungare* népesség földrajzi politikai helyzete kap figyelmet.

1. A *Uuangariorum marcha* Német Lajos 860-ban kiadott oklevelében jelent meg Mattsee kolostora számára tett birtokadomány kapcsán. A *Uuangariorum marcha* hegy Karintia szomszédságában volt a Keleti Frank Királyságban Pannónia nyugati határán, lényegében keleti frank fennhatóság alatt. A *Uuangarii* népnév a frank fennhatóságú terület lakóit jelölte. A népesség etnikai, nyelvi karakterének megítélése

---

⁶⁰ „György barát krónikájának folytatása”. Ford. MORAVCSIK GYULA in *A honfoglalás korának írott forrásai*, 141–146; „Georgios barát folytatása – Georgius Monachus continuatus”. in *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Szerk. MORAVCSIK GY. Budapest 1988, 52–57.

megosztja a korai magyar történet kutatóit.⁶¹ A nyugat-pannóniai *uuangarii* népeség és a nyugat-ukrajnai (46.) *Vngare* csoport közé ékelődött a (11.) *Marharii*, (12.) *Vulgarii* és a (13.) *Merehani* (moravai szláv) népeség.

2. Az *ugor* csapat és Konstantin 861. évi találkozását írta le Konstantin legendájának részlete, amely a történettudományban óvatos álláspontok kialakulásához vezetett, abban mégis megegyeznek, hogy az esemény a Krím-félszigeten történt. A megjelenő *ugor* csapat valószínűleg a kazárok kötelékébe tartozott, és a korabeli magyarság kazár kapcsolataiként, függéseként, esetleg a kazár függés végeként értelmezi a kutatók jelentős csoportja.⁶²

Kérdéses, hogy az *Vngare* népeség milyen kapcsolatban volt a Krím-félszigeten hadakozó *ugor* sereggel, ugyanis a két csoportot a jelentős távolság, a Dnyeper, és a folyó menti népek szigetelték el egymástól: (24.) *Vnlizi*, (25.) *Neriuani*, (26.) *Attorozi*, (41.) *Ruzzi*, stb. (lásd II. térkép). Feltételezhető, hogy az *Vngare* népeség küldött volna segédcsapatokat a kazároknak a Krímbe 861-ben, mielőtt 860 körül a ruszok megszállták a Dnyeper völgyét?⁶³

3. Az *ungri* ellenségről tudósít az *Annales Bertiniani* 862. évi feljegyzése, akik Német Lajos királyságát pusztították. Számos történész szerint ez a forrás a magyarok első Kárpát-medencén belüli megjelenéséről szól. Ám az *ungri* csapat politikai, katonai orientációja az előző kettőtől merőben eltérőnek látszik. A korai magyar történet kutatóit megosztja az *Annales Bertiniani* 862. évi feljegyzése. A forrás alapján az *ungri* csapat hovatartozása, és kindulási területének meghatározása is kérdéses,⁶⁴ de ami biztosan látszik, hogy a nyugat-ukrajnai *Vngare* népeségtől jelentős távolságra hadakozott. Ha feltételezzük, hogy a 46. *Vngare* népeség teljes egészében a Kárpátoktól keletre helyezkedett el, és tőlük indult az *ungri* csapat a keleti frankok ellen, akkor a Kárpátokon, az Alföldön, a (11.) *Marharii*, esetleg a (12.) *Vulgarii* népes-

⁶¹ Kristó Gyula szerint a wanger népnév az onogur népnév szláv közvetítéssel létrejött alakja. A wangerok élhettek Nyugat-Pannóniában, akik a kárpát-medencei onogurok elszávosodott utódai lehettek. KRISTÓ GY.: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok*. Budapest 1996, 97–98. Ettől eltérő véleményt fogalmazott meg Olajos Terézia ld. OLAJOS, Adalékok, 87–90, Uó.: *Bizánci mozaikok*, 123–127.

⁶² A különböző vélemények összegzésére: KRISTÓ, *Levedi*, 91–96; KRISTÓ, *Magyar honfoglalás*, 72–73; H. TÓTH, *Cirill-Konstantin*, 41–42; TÓTH, *A magyar törzsszövetség*, 116–117.

⁶³ VASILIEV, A. A.: *The Russian Attack on Constantinople in 860*. Cambridge, Massachusetts 1943, 145–149, 226–228; *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 30.) Ford. FERINCZ I., a fordításhoz a jegyzeteket írta BALOGH L., FERINCZ I., FONT M., KOVÁCS SZ., POLGÁR SZ., ZIMONYI I. Szerk. BALOGH L.–KOVÁCS SZ. Budapest 2015, 30–32, 32/91. jegyzet.

⁶⁴ UNGVÁRY J.: „... qui Ungri vocantur”. in *Magyar őstörténet, magyar középkor*. Szerk. UNGVÁRY J. Pákozdi 2012, 7–14; MAKKF.: „A magyarok ungrri nevééről”. in *A turulmadártól a kettőskeresztig*. Szerk. MAKKF. Szeged 1998, 45–58; SZÖKE B. M.: „A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás”. in *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*, 31–38, a vonatkozó rész 36–38; TÓTH, *i.m.* 116–117.

ség területén is át kellett vágni magát a Keleti Frank Királyságig, hogy valamelyik fél szövetségese lehessen a keleti frank politikai küzdelmekben.⁶⁵

4. Az *Vngare* népességet a *Descriptio* alapján az alábbi népek határolták: északnyugaton a visztulai szlávok (47. *Vuislane*), északon a lengyánok (33. *Lendizi*) és a (45.) *Lucolane*, keleten a (20.) *Busani*, (21.) *Sittici* csoport, délről pedig a (32.) *Chozirozi* és a (31.) *Aturezani* népesség zárta eléggé szorosnak látszó félkörbe. Ugyanakkor nyugat és délnyugat felé a (11.) *Marbarii*, a (12.) *Vulgarii*, esetleg a (13.) *Merehani* (moravai szláv) népesség kifejezetten távol volt tőlük. A dunai bulgárok népi, demográfiai és hatalmi zónájának kárpát-medencei kiterjedése vitatott, a Tisza felső szakaszáig kiterjedő bulgár hatalmat számos kutató tartja kétségesnek, megalapozatlannak. Forrásokkal is alátámasztható bulgár jelenlét Dél-Erdély, Szerémség, és a Marostól délre fekvő területek esetében merülhet fel.⁶⁶ Ezzel némileg ellentétes a *Descriptio*, amely szerint a frank keleti határok mentén a morvák (11. *Marbarii*) és a moravai szlávok (13. *Merehani*) között elhelyezkedő kárpát-medencei bulgár (12. *Vulgarii*) népesség jelen volt a Dunától északra: „A Vulgarii tartomány hatalmas és népük nagyszámú, öt várunk van. Mivel annyira sokan vannak, nincs szükségük várakra.”⁶⁷ Ez lényegében az alföldi avar birodalmi maradék népesség jelentős számára vall, akiket a 860-as évek körül rövid időre ellenőrzés alá vont a Dunai Bulgár Birodalom. A középkori politikai gondolkodás normái szerint egy nép hatalmi területén élő teljes népességet az uralkodó nép és politikai alakulat nevével jelölték, függetlenül a népesség nyelvi, népi jellegétől.

Ha a *Descriptio* tényleges tömeges dunai bulgár és szláv betelepedést rögzített volna, akkor ennek jelentős számú régészeti nyoma lenne, de éppen ennek hiányára hívta fel a figyelmet Szőke Béla Miklós, Szalontai Csaba és Katona-Kiss Attila.⁶⁸

A *Descriptio* adatainak térképi ábrázolása alapján látható, hogy az *Vngare* népesség területe nem nagyobb, mint a környező népeké. Kérdéses, hogy egy ilyen kis területre beszorult, és vélhetően nem túl nagy népesség képes volt-e a Krimbe 861-ben és a Keleti Frank Királyság területére 862-ben csapatokat küldeni úgy, hogy

---

⁶⁵ VESZPRÉMYL.: „Az 1000 előtti Pannóniára és magyarokra vonatkozó latin nyelvű források”. in *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*, 273–288, a vonatkozó rész 277; SZŐKE, Uo.

⁶⁶ A kárpát-medencei bulgár és déli szláv népesség, valamint a dunai bulgár hatalom területeinek kiterjedéséről: SZALONTAI CS.: „Bolgárok a 9. századi Kárpát-medencében?”. in *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 15.) Szerk. FELFÖLDI SZ.–SINKOVICS B. Budapest 2001. 106–129; KATONA-KISS A.: „A Bolgár Kánság és a Kárpát-medence a IX. században”. *Hadtörténelmi Közlemények* 123/1 (2010), 168–214; SZŐKE B. M.: *Pannónia a Karoling-korban*. (Akadémiai doktori értekezés) Budapest 2011, 131–138, 166.

⁶⁷ VESZPRÉMY, Nyugati források, 159–160.

⁶⁸ Ld. 56. jegyzet.

számos szomszédjának területén kellett átvonulni? Honnan voltak ekkora erőforrásai? Esetleg van más magyarázat?

A *Descriptio* adatainak térképi ábrázolásai szerint a Duna, a Dnyeszter és a többi folyó mentén számos nép lakhelye sorakozott 860 körül, de a Kárpát-medence északkeleti harmada teljesen üres, a *Descriptio* eddigi kutatása egyetlen népet sem helyezett erre a területre. Vajon helyes a *Descriptio* adatainak ilyen irányú térképi leképezése? A Kárpát-medence északkeleti része, a Tisza felső szakaszának vidéke valóban politikailag „üres” zóna volt 860 körül? A történelem azt mutatja, hogy népek között nincs gazdátlan terület, a hatalmi vákuumba mindig benyomul valaki. A 11. *Marharii* – 46. *Vngare* közös határ feltételezése már korábban megjelent,⁶⁹ de ezzel ellentétes vélemény is megfogalmazódott.⁷⁰

A 46. *Vngare* népességtől nyugat, délnyugat felé volt az egyetlen szabad irány, amerre a legközelebbi népek is jelentős távolságban helyezkedtek el. Ezek a viszonylag távoli szomszédok nyugat felé a morvák (11. *Marharii*) és délnyugat felé a Kárpát-medencébe benyomult bulgárok (12. *Vulgarii*) egyaránt több száz kilométerre voltak a Kárpátoktól keletre lokalizált 46. *Vngare* népességtől (II. térkép).

A Tiszától keletre és északra fekvő területek feletti (46.) *Vngare* hatalom 860 körüli feltételezése érthetőbbé tenné a *Descriptio* sorrendjét, amely szerint a 46. *Vngare* után a vizsulai szlávok (47. *Vuislane*) következtek, vagyis határosak voltak egymással. A nagyobb területtel rendelkező *Vngare*, amely a Kárpát-medencében is jelen volt, 862-ben elérhette a Keleti Frank Királyságot, és még arra is lehetett ereje, hogy csapatot küldjön a távoli Krímbe, ha ott nem egy helyi *ugor* népesség egysége tevékenykedett. Szőke Béla Miklós a 862. évi *ungri* támadás kapcsán fogalmazta meg véleményét arról, hogy az *ungri* népesség már a 9. század közepe tájától jelen volt a Kárpát-medencében.⁷¹

III. A Dnyepertől nyugatra található népek, és a hatalmi viszonyok kérdése 860 körül

A *Descriptio* felsorolja számos nép *civitas*ainak számát, esetenként más adatokat. Az eddigi kutatás során nem sikerült kétséget kizáróan meghatározni, hogy mit jelent a *civitas*, megerősített települést, esetleg nemzetséget vagy annak központját. Nem kizárt, hogy az egyes népek esetében eltérő tartalom állhatott a fogalom mögött. Az alábbiakban a Dnyeper vonalában, illetve attól nyugatra a Dnyeszter vidékéig loka-

⁶⁹ *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I:2.* Szerk. HAJDÚP.–KRISTÓGY.–RÓNA-TAS A. Budapest 1976, 178. Hasonlóképpen honfoglalás körüli állapotokat rögzít az úgynevezett Geographus Bawarus *Descriptio pagorum Slavonum* című művében: itt már a magyarok határosak a morvakkal (*merehanii*-val).

⁷⁰ VESZPRÉMY, *i.m.* 161.

⁷¹ SZŐKE, A Kárpát-medence, 36–38; SZŐKE, *Pannónia a Karoling-korban*, 263–267.

lízálható népek és *civitas*aik száma következik. Összehasonlításként a frank keleti határok déli szakasza mentén elhelyezkedő népek adatai is láthatók.

Északról dél felé a Duna vonalától keletre	Északról dél felé a Déli-Bug mentén	Északról dél felé a Dnyeszter mentén	Keletről nyugatra a Volgától a visztulai vizslánokig
	20. Busani 231 civitas	32. Chozirozi 250 civitas	40. Caziri 100 civitas
	21. Sittici területe hatalmas, népekkel és városokkal megerősített	31. Aturezani 104 civitas	41. Ruzzi
10. Beheimare 15 civitas	22. Stadici 516 vár, népe megszámlálhatatlan	30. Znetalici 74 civitas	42. Forsderen Liudi
11. Marharii 11 civitas	23. Sebbirozi 90 civitas	29. Zabrozi 212 civitas	43. Fresiti
12. Vulgarii 5 civitas területük hatalmas, népük nagyszámú	24. Vnlizi 318 vár, nagyszámú nép	28. Vuilerozi 180 civitas	44. Serauici
13. Merehani 30 civitas	25. Neriواني 78 civitas		45. Lucolane
	26. Attorozi 148 civitas		46. Ungare
			47. Vuislane
			48. Sleenzane 15 civitas

A 27. Eptaradici (263 civitas) a Déli-Kárpátok déli lejtőin helyezkedett el.

A forrás általában szűkszavú, de néhány nép esetében kisebb megjegyzéseket tartalmaz, amelyre példa a (12.) *Vulgarii*, a (21.) *Sittici*, (22.) *Stadici* és a (24.) *Vnlizi*. A forrás a várak és hatalmi központok számát viszonylag következetesen tartalmazza, esetenként pedig a nép területének méretére, népességének számára is utal. Ezzel szemben pénznek, áruknak, kereskedelmi jellegű érdeklődésnek nyoma sincs. Ez arra utal, hogy az író elsősorban az erőviszonyok érdekelték.

A várak számából látható, hogy a frank keleti határ, vagyis a Duna mentén lakó népek esetében reális adatok jelennek meg, csehek 15, a morvák 11, a Duna–Tiszai közti bulgárok 5 és a merehanok 30 hatalmi központja realiztikus adatnak látszik. Ezzel ellentétben a távolabbi területek több száz *civitas* is felmutató adatai túlzottan tarthatók. A Déli-Bug felső szakaszához, esetleg attól északra az erdőzónába lokalizálható népek adatai bizonyára eltúlzottak (20. *Busani* 231 *civitas*; 22. *Stadici* 516 *civitas*). Hasonlóan túlzott adatok lehetnek más népek esetében is (32. *Chozirozi* 250 *civitas*; 29. *Zabrozi* 212 *civitas*; 27. *Eptaradici* 263 *civitas*). Esetleg felvetődik, hogy a nagyszámú *civitas*ok esetében nem hatalmi központokról, hanem egyszerűen csak viszonylag népesebb településekről lehet szó. Feltűnő, hogy a frank területektől legtávolabb eső kazárok 100 *civitas*a a többi nép *civitas*ának számával összehasonlítva elfogadható adatnak látszik, de nem a pontos adat, hanem inkább a nagyságrend tükrözheti a tényleges erőviszonyokat. A kazárok kapcsán teljes joggal vethető fel, hogy az ő esetükben a *civitas* egészen mást takart, mint az erdőzóna szláv népei esetében. A *civitas* fogalma mögött álló eltérő tartalmak meghatározása további kutatást igényel.

A *Descriptio* földrajzi áttekintése kapcsán fentebb látható volt, hogy a Duna torkolatától északra, a Dunai Bulgár Birodalom hatalmi jelenléte nem mutatható ki, sőt éppen ellenkezőleg, számos önálló törzs/nép jelent meg a forrásban a 9. század közepén, akik mozaikos földrajzi, hatalmi rendszerben helyezkedtek el. Kérdéses, hogy az Al-Dunától északra fekvő steppe hatalmi viszonyairól más források milyen képet adnak.

A korai bolgár forrásokból jelent meg Kiril Petkov válogatása Omurtag (814–831) és Malamir (831–836) udvari embereinek emlékfelirataiból. A forrásokban felsorolt udvari emberek nemzetségeinek nevei (*Csakarar*, *Kuviar Kurigir*, ...*duar*, *Ermiar*)⁷² nem mutatnak hasonlóságot a *Descriptio* steppei törzsneveivel (23. *Sebbirozi*, 26. *Attorozi*, 28. *Vuilerozi*, 29. *Zabrozi*, 32. *Chozirozi*, és esetleg 31. *Aturezani*). A bulgár kánok listájában olvasható az egyes kánok nemzetségének neve (*Doulo*, *Vokil*, *Ukil*, *Ugain*),⁷³ de ezek sem mutatnak hasonlóságot a *Descriptio* törzs-, illetve népneveivel, vagyis ezek a nemzetségek sem lehettek névadói az Al-Duna torkolatától északra lakó törzseknek.

Omurtag és Malamir kán udvari embereinek emlékére készült sírfeliratok szerint Korsis *kopan* háborúba vonult, és a Dnyeperbe fulladt, ő a *Csakarar* nemzetség tagja volt. A következő, ugyancsak Omurtag udvari embere Negavon *zera tarkan*, a *Kuviar* nemzetség tagja, aki háborúba vonult és a Tiszába fulladt. Utánuk még nyolc udvari ember, illetve hadvezér neve következett, akik közül hat háborúban és kettő betegségben halt meg. Az utolsó már Malamir embere volt, aki betegségben halt

---

⁷² PETKOV, K.: *The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Century*. Leiden–Boston 2008, 9–10.

⁷³ PETKOV, i. m. 3–5.

meg, ahogyan két korábbi társa is.⁷⁴ A korai magyar történet szempontjából lényeges, hogy az Al-Dunától északra egymás után két bulgár hadvezér fulladt vízbe, az egyik a Dnyeperbe, a másik a Tiszába. Ebből arra lehet következtetni, hogy az Al-Duna torkolatának vonalától északra a Tisza és a Dnyeper közötti térségben a bulgár fennhatóság fenntartása nem volt kifejezetten sikeres. A vízbe fulladó hadvezér a hadjárat kudarcára vall, erre számos középkori példa említhető, ahogyan a hadjáratban elesett hadvezér sem a győzelem biztos jele. Ettől eltérő véleményt fogalmazott meg Szádeczky-Kardoss Samu, aki szerint Omurtag a Tisza mindkét partjára kiterjesztette befolyását.⁷⁵ Szőke Béla Miklós kérdésesnek tartotta, hogy Negavon/Onegavon *zera tarkan* a Tiszába, vagy a Preszlavot érintő bulgáriai Ticsa (Tiča) folyóba fulladt.⁷⁶ Petkov angol nyelvű forráskiadása a *Theiss* víznevet írta le Negavon halálának helyeként.⁷⁷ A Dunai Bulgár Birodalom hatalma ingatagnak látszik az Al-Dunától északra Omurtag és Malamir uralkodása alatt. Erre további forrás is említhető. A korai magyar történetből is ismert *György barát krónikájának folytatása*, amely megemlítette, hogy a Duna északi partjára telepített makedón helyőrség fellázadt. „A bolgárok, akik nem tudtak átkelni, az *ungrok*hoz folyamodtak, híriül adván nekik a makedónok dolgát.” A forrás számos eleme bizonytalan, illetve vitatott, még az események időpontja is, amelyet 836–38 körülre helyez a történetírás.⁷⁸ Ám annyi bizonyos, hogy a bulgárok számára problémát okozott átkelni a Dunán, ezért hívták a folyótól északra levő ungri/türk/hun néven nevezett csapatokat.⁷⁹ Ez azért is figyelemre méltó, mert a bulgárok 827-ben és 829-ben még a Dráván is felhajóztak a frankok ellen,⁸⁰ ezzel szemben a 830-as években még egy dunai átkelés is kihívást jelentett nekik. Sem a bulgár folyami flotta, sem egy közeli hídfőjük nem állt rendelkezésükre. A bulgár uralkodónak annyi bulgár katonája sem volt a Dunától északra, hogy rendre utasítson egy lázadó helyőrséget.

Természetesen nem a bulgár és szláv etnikai, demográfiai jelenlét, vagy kisebb helyőrségek létezése vonható kétségbe az említett térségben, hanem a tényleges katonai erő és a nyomában járó erőteljes politikai hatalom.

---

⁷⁴ PETKOV, *i. m.* 9–10, 20.

⁷⁵ SZÁDECZKY-KARDOSS, A IX. század, 210–211.

⁷⁶ SZŐKE, *Pannónia a Karoling-korban*, 132.

⁷⁷ PETKOV, *i. m.* 9–10.

⁷⁸ SZÁDECZKY-KARDOSS S.: „A magyar történet görög és latin forrásainak néhány problémájáról”. *Antik Tanulmányok* 22/1 (1975), 148–154, a voantkozó rész 151–154.

⁷⁹ *György barát krónikájának folytatása*, 141–146, 435. és 440. jegyzet; *Georgios barát folytatása*, 52–58.

⁸⁰ SZŐKE, *i. m.* 134–135. SZÁDECZKY-KARDOSS, A IX. század, 210.

A *Descriptio* steppei törzsnevei közül a *Sebbirozi* és esetleg a *Zabrozi* mutat hasonlóságot a volgai bulgár törzsnevek (*bulgár, szabir, aszkal, barszil, balandzsar*)⁸¹ közül a *szabirral*, az azonosítás mégsem egyértelmű, ugyanis a szabirok számos forrás alapján a Kaukázustól északra is lokalizálhatók.⁸² Ugyanakkor a szabir elem a Kazár Birodalomban is aktív szerepet játszott,⁸³ a bizánci források pedig utalnak jelenlétére a pontusi steppén.⁸⁴

A *Descriptio* 41. *Ruzzi* csoportja, vagyis a normannok, hacsak néhány évre is, 860 körül bizonyára részesei voltak a Dnyeper völgyi hatalmi rendszernek, ugyanis 860-ban váratlanul nagy erejű támadást intéztek Konstantinápoly ellen.⁸⁵ A *Kijevi Rusz első krónikája* a 6370. (862.) évi feljegyzésben, némileg ingatag kronológiával hírül adja, hogy elűzték a varégokat a tengeren túlra és nem fizettek nekik adót. A krónika ugyancsak ehhez az évhez köti, hogy a csúdok, szlávok és veszek fejedelemnek hívták a rusz Rjurikot és fivéreit. Rjurik két embere Aszkold és Dir a Dnyeperen Kijevhez mentek, ott maradtak a városban, sok varégot gyűjtöttek maguk köré, és uralni kezdték a poljánok földjét. A kijevi krónika szerint Aszkold és Dir a ruszokkal megtámadta Konstantinápolyt 866-ban. A történetírásban a Konstantinápoly elleni rusz támadásra több dátum is megjelent, például a 856. és 860. év is.⁸⁶ A kijevi krónika kronológiai bizonytalanságai ellenére is jelzi, hogy a 860 körüli években jelentősebb rusz erők sorakoztak fel a Dnyeper völgyében. Bollók Ádám nem vonta kétségbe Aszkold és Dir orosz hagyományát, de más kronológiát javasolt későbbre helyezve működésük idejét.⁸⁷

A ruszok a Dnyeper zuhatagai mentén voltak a leginkább sebezhetőek, a skandinávok ezeket a szakaszokat bizonyára igyekeztek a maguk számára biztonságossá tenni. Zimonyi István feltételezte, hogy a magyarok hozzájárulását is megkaphatták flottájuk átvonulásához.⁸⁸

---

⁸¹ ZIMONYI I.: *A magyarság korai történetének sarokpontjai*, (Magyar Őstörténeti Könyvtár 28.) Budapest 2014, 61–62.

⁸² ZIMONYI I.: *The Origin of the Volga Bulgars*. (Studia Uralo-Altaica 32) Szeged 1990, 42–45, 179.

⁸³ ZIMONYI, *i. m.* 59.

⁸⁴ *Theophülaktosz Szimokkattész: Világtörténelem*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 26.) Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: OLAJOS T. Budapest 2012, 245–246, 250; „A pontusi steppe népei hódolnak az átvonuló avaroknak”. in *Az avar történelem forrásai 557–806-ig*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 12.) Szerk. SZÁDECZKY-KARDOSS S. Budapest 1998, 19–21.

⁸⁵ VASILIEV, *The Russian Attack*, 145–149, 226–228.

⁸⁶ *Régmúlt idők elbeszélése*, 30–32, 32/91. jegyzet.

⁸⁷ BOLLÓK, *Inter barbaras*, 356–357.

⁸⁸ ZIMONYI I.: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyarázata*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 22.) Budapest 2005, 237–239, 242.

Konstantinápoly elfoglalása nem sikerült, a ruszok távoztak, de a térség lakói és hatalmai 861-ben még nem lehettek biztosak abban, hogy a rusz hadak tartósan visszavonultak. A hirtelen megjelenő ellenség Bizánc és a Kazár Birodalom érdekeit is sértette, így a két nagyhatalom szövetsége kézenfekvőnek látszott. A ruszok elleni bizánci–kazár közös fellépés közvetett bizonyítékát Konsztantin legendája adja, amely szerint a kazár kagán a bizánci császárnak írt levelében császársága hívének és barátjának nevezte magát, és segítséget ígért neki, bárhol is volt rá szüksége.⁸⁹

A Kazár Kaganátus dnyeperi pozícióit jelzi a *Kijevi Rusz első krónikájának* 859. évi feljegyzése, amely szerint a Dnyeper mellett lakó poljánok adót fizettek a kazároknak. A 862. évi feljegyzés is tartalmazta, hogy a kijeviek a kazárok adófizetői voltak.⁹⁰

A Dnyepertől nyugatra elhelyezkedő politikai alakulatok között kibontakozó hatalmi harcról a korai magyar történet muszlim forrásai tudósítanak. Ibn Ruszta művében olvasható, hogy a magyarok a szomszédos szlávok fölött győzelmet arattak, súlyos élelmiszer adókat vetettek ki rájuk, és rabokként tartották őket. Ĥudūd al-‘Ālam szerint: „Az összes körülöttük lakó pogányokkal háborúskodnak, és a magyarok szoktak győztesek lenni.” A többi muszlim forrás is hasonlóan írja le a magyarok és a velük szomszédos szláv és rusz népesség viszonyát.⁹¹ A Dnyeper vidéke és a tőle nyugatra fekvő területek népeinek hatalmi harcai megjelennek a *Kijevi Rusz első krónikájában* is.⁹² A korai magyar történet 860/862 utáni fejezetéhez tartozik a magyar törzsszövetség, majd nagyfejedelemség történetének következő szakasza a steppei népek törzsszövetségi megszervezése, az ellenszegülő törzsek legyűrése és nyers alávetése Eteköz területén.

Összegzés

A *Descriptio* szerint a Dnyepertől nyugatra, az erdőzónától délre, a Fekete-tengertől és az Al-Duna torkolatától északra fekvő területet 860 körül számos nép és törzs lakta, amelyek hatalmi súlya és lélekszáma bizonyára eltérő volt. A steppe és az erdőzóna déli részének népei közül a buzsánok (20.) *Busani*, a kazárok (40. *Caziri*), ruszok (41. *Ruzzi*), ungare (46. *Vngare*), visztulai szlávok (47. *Vuislane*) és lengyánok (33. *Lendizí*) jól elhelyezhetők. A Hét Nemzetség (27. *Eptaradici*) területe a Déli-Kárpátok előterében és hegylábi zónájában, az (26.) *Attorози* népesség területe pedig a Dnyeper és Dnyeszter alsó szakasza mentén jelölhető ki. Ezekhez viszonyítva a többi nép és törzs területe is viszonylag jól térképre rajzolható. A *Descriptio*ban

⁸⁹ H. TÓTH, *Cirill-Konstantin*, 43; *Pannóniai legendák*, 55–56; GRIVEC–TOMŠIČ, *i.m.* 124, 196–197; Ostrogorsky, G.: *A Bizánci Állam története*. Budapest 2003, 210–211.

⁹⁰ *Régmúlt idők elbeszélése*, 29–31.

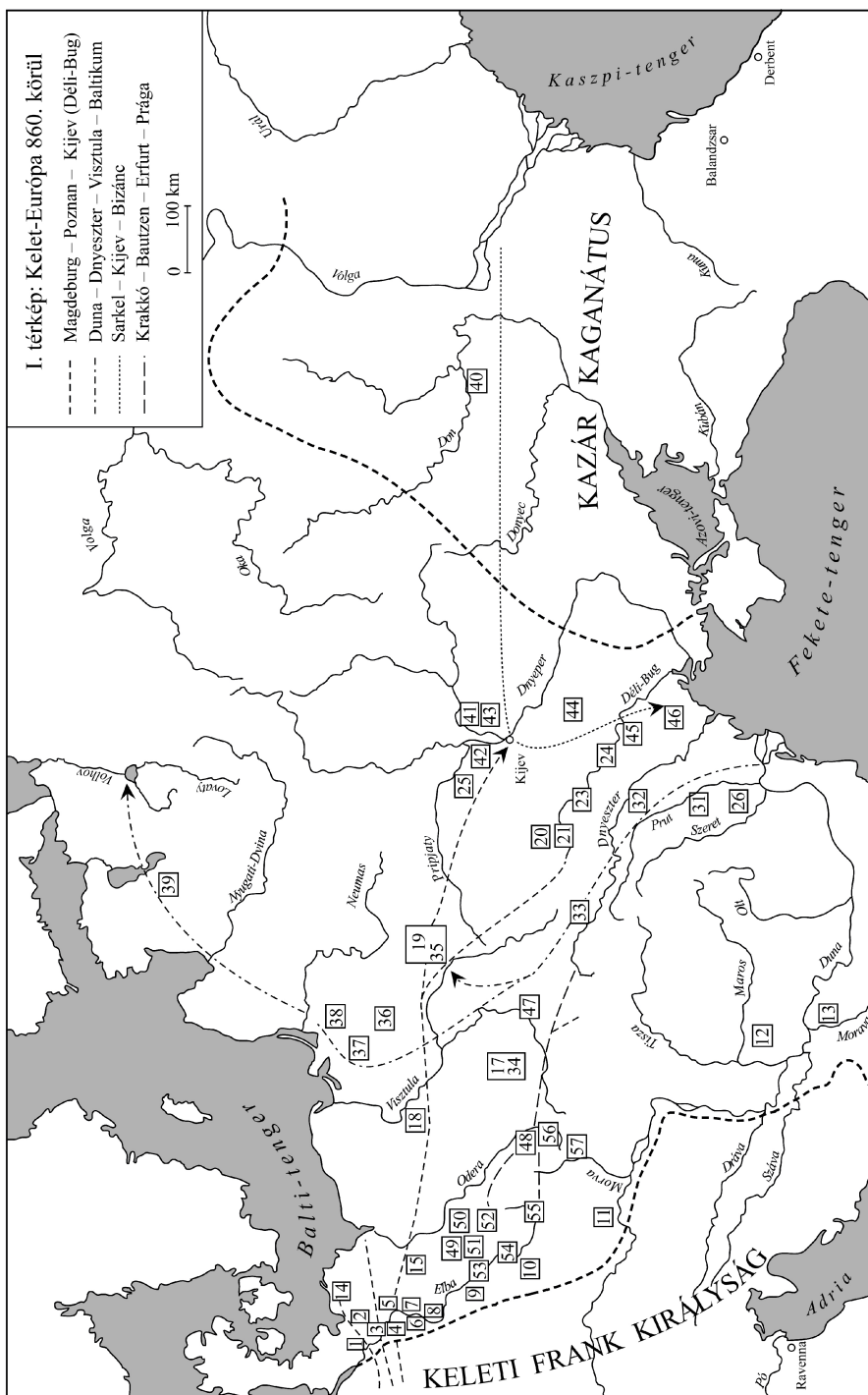
⁹¹ ZIMONYI, *Muszlim források*, 229–243.

⁹² *Régmúlt idők elbeszélése*, 29–35.

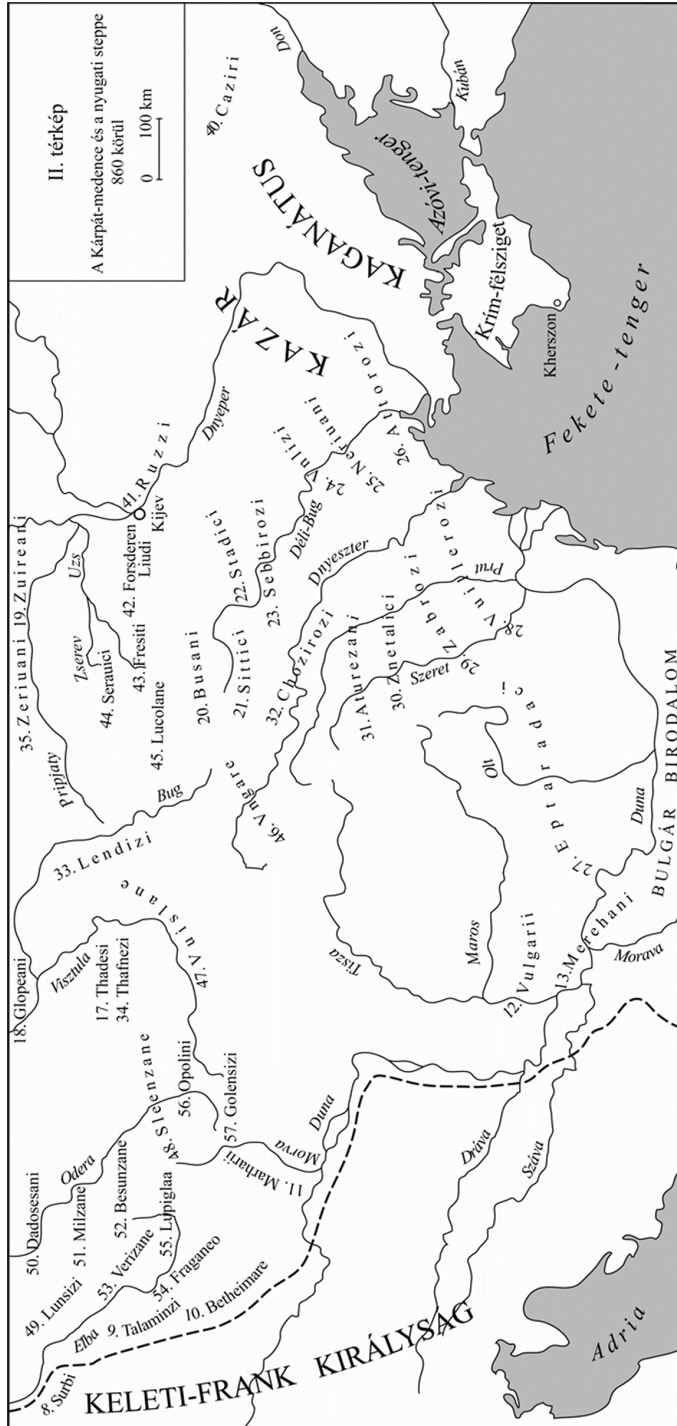
feltételezhetően szerepel öt steppei, nem szláv törzs az (46.) *Vngare* mellett (23.) *Sebbirozi*, (26.) *Attorozi*, (28.) *Vuillerozi*, (29.) *Zabrozi*, (32.) *Chozirozi*, amelyek pontos azonosítása még várat magára, de feltételezhető, hogy a 23. *Sebbirozi* a szabir és a 32. *Chozirozi* a kazár népnévvel állhat kapcsolatban, a 26. *Attorozi* azonos lehet a (31.) *Aturezani* néppel, amely pedig egy türk csoportot takarhat.

Az említett népek minden jel szerint önállóak voltak, keletről a Kazár Birodalom, délről a Dunai Bulgár Birodalom határolta területüket. Az Al-Dunától északra és a Dnyepertől nyugatra nincs nyoma nagyobb politikai egységnek 860. körül, a kisebb hatalmi csoportok mozaikhoz hasonló rendszert alkottak. Ebben a politikailag töredezett, kisebb egységekből álló térségben foglalt helyet az *Vngare* nép, amelytől északnyugatra a viztulai szlávok (47. *Vuislane*), nyugatra a morvák (11. *Marharii*), és délnyugatra a Kárpát-medencébe benyomult bulgárok (12. *Vulgarii*) és morvai szlávok (13. *Merehani*) helyezkedtek el.

A *Descriptio* további kutatásának egyik lehetséges iránya a benne előforduló népek eredetének megállapítása. A kutatás másik irányaként a jövőbeli vizsgálatoknak érdemes lesz kitérni arra is, hogy a *Descriptio* törzs- vagy népnevei takarták-e a magyar törzsszövetség bizonyos törzseit vagy néprészeit.

(Herrman 1988 alapján)

The Bavarian Geographer and the Early Hungarian History

The 'Description of Cities and Lands North of the Danube' (*Descriptio civitatum et regionem ad septemtrionalem plagam Danubii*) was written by an anonymous author between 843 and 862 in the Eastern Frank Empire. The author is known as „Bavarian Geographer” in contemporary historiography. The *Descriptio* was copied in the 10th century. This only remaining copy of the *Descriptio* is preserved in the Bavarian State Library (Bayerische Staatsbibliothek, München). The *Descriptio* lists the names of 58 tribes and old peoples north of the Danube and the Black Sea to the Volga. The name 'Vngare' is mentioned among the names of the tribes. This paper locates the territories of the *Vngare* and their neighbouring tribes and peoples west of the Dniepr and north of the Danube (see: II. Map). According to the *Descriptio*, the *Vngare* can be located west of the tribes (41.) *Ruzzi*, (42.) *Forsderen Liudi*, (43.) *Fresisti*, and (45.) *Lucolane*. The Polish tribes (33. *Lendizi* and 47. *Vuislane*) lived north and northwest of the territory of the *Vngare*. The Moravians (11. *Marharii*) lived west of the territory of the *Vngare* but there was a significant distance between them. The Bulgars (12. *Vulgarii*) can be located southwest of the *Vngare* and there was a considerable distance between them as well. North and south of the *Vngare*, the territories of Slavonic and nomadic tribes can be identified in the western part of the steppe. In addition to the *Description*, the people of *Vngarel Ugorl Wangar* appeared in other sources as well. The biography of Constantine, who was the first preceptor of the Slavonic people, mentioned a fighting troop of *Ugors* in the Crimea, when he travelled to the Khazar Khagan in 860/861 as ambassador of the Byzantine Emperor. In 860 the border of the Wangars (*marcha Wangariorum*) appeared in the record of Louis the German, king of the Eastern Frank Empire. The *Ugorl Ungarl Wangar* became the name of the Hungarians at the end of the 9th and at the beginning of the 10th century. The Annals of Saint Bertin (*Annales Bertiniani*) appeared some wild (*feritas*) peoples who prevented the return of the Rus ambassadors from Constantinople to their homeland in 839. The author of *Description* named the (26.) *Attorozi* a very wild people (*populus ferocissimus*). The wild people mentioned in the Annals of Saint Bertin and the very wild *Attorozi* in the *Descriptio* may be the same people.

